
Dražen
ŽIVIĆ

ODABRANE
ZNAČAJKE
DEMOGRAFSKE
STRUKTURE
SEOSKIH
NASELJA U
HRVATSKOJ
1953.–1991.
GODINE

UVODNE NAPOMENE

Predmet istraživanja u ovome prilogu bit će odabrane značajke demografske strukture u seoskim naseljima u Republici Hrvatskoj u razdoblju 1953.-1991. godine.* Svrha je priloga ustanoviti temeljna razvojna obilježja (trend i odnose) dobno-spolne, ekonomske i obrazovne strukture seoskog stanovništva u Hrvatskoj kao doprinos općoj spoznaji suvremenih demografskih prilika na hrvatskome selu.

Struktura stanovništva je čimbenik, ali i funkcija prirodnog i mehaničkog kretanja stanovništva. Ona se sa ukupnom demografskom dinamikom nalazi u složenom uzročno-posljedičnom odnosu, koju karakterizira međusobna uvjetovanost i prožetost. Drugim riječima, strukture stanovništva su odraz/pokazatelj, ali i čimbenik demografskog razvoja na nekom prostoru.

Razvoj odabranih struktura stanovništva u seoskim naseljima u Republici Hrvatskoj između 1953. i 1991. godine izravna su posljedica ali i čimbenik ukupnog demografskog razvoja, koju u cjelini u promatranom razdoblju, obilježavaju procesi demografske regresije u gotovo svim odrednicama razvoja stanovništva, napose u prirodnoj, migracijskoj i ukupnoj dinamici populacije. U tom smislu osobito valja naglasiti “da su promjene u strukturama stanovništva prema spolu, dobi i gospodarskim i drugim obilježjima – primarna odrednica prirodnog kretanja stanovništva, jer upravo te strukture, posebno ekonomsko-socijalna, apsorbiraju utjecaje promjene društvenih i gospodarskih uvjeta života tijekom procesa gospodarskog razvoja i prenose ih na natalitet i mortalitet”¹. Potonjem svakako valja pridružiti i utjecaj vanjskih destabilizacijskih čimbenika na demografski razvoj hrvatskoga sela, među kojima se svojim značenjem napose ističu dva svjetska rata i Domovinski obrambeni rat. Osim toga, razvoj demografskih struktura na hrvatskome selu u bitnom su obilježili i suvremeni društveno-gospodarski pro-

* Metodologiju izdvajanja seoskih naselja i prostornih cjelina vidjeti u poglavlju Pokos, N.: Metodologija izdvajanja seoskog stanovništva, njegov raspored i popisne promjene 1953.-2001., str. 33-43.

cesi, poput procesa industrijalizacije, deagrarizacije, urbanizacije i deruralizacije. Drugim riječima, demografska struktura seoskih naselja u Republici Hrvatskoj predstavlja svojevrsan pokazatelj trenda i intenziteta potonjih društveno-gospodarskih procesa.

Ovo istraživanje počiva na pretpostavkama da: između ukupnog kretanja stanovništva i dinamike razvoja njegovih najvažnijih struktura postoji uzročno-posljedična uvjetovanost i prožetost, da se pojedine demografske strukture nalaze u složenoj međuovisnosti, te da promjene u društveno-gospodarskom razvoju i strukturi gospodarstva impliciraju i dinamičke promjene u ukupnom kretanju stanovništva (prirodnom, prostornom i mehaničkom), odnosno razvoju demografskih struktura, ali i *vice versa*.

METODOLOŠKE NAPOMENE

U prostornom smislu ovaj je prilog usmjeren na istraživanje odabranih strukturno-demografskih značajki u seoskim naseljima u Republici Hrvatskoj. Ne ulazeći na ovom mjestu detaljnije u objašnjenje demostatističkih kriterija izdvajanja gradskih i seoskih naselja u ovoj studiji (vidjeti prilog N. Pokosa), bitno je naglasiti da su radi detaljnije raščlambe seoska (i gradska) naselja razvrstana u pet uvjetnih prostorno-geografskih regija (cjelina): Istočnu Hrvatsku koja obuhvaća područje Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema; Gorsku Hrvatsku, koja obuhvaća područje Like i Gorskog kotara; sjeverno Hrvatsko primorje ili Zapadnu Hrvatsku, koja obuhvaća Istru i Kvarner; južno Hrvatsko primorje ili Južnu Hrvatsku, koja obuhvaća Dalmaciju te Središnju Hrvatsku, koja obuhvaća područje Međimurja, Hrvatskog zagorja, Korduna, Banovine, Moslavine, zapadne Slavonije, bjelovarski kraj i područje Zagreba. Vremenski okvir istraživanja omeđen je 1953. i 1991. godine, premda – kao što će se u nastavku vidjeti – za neke godine ne raspoložemo metodološki usporedivim podacima.

Za cjelovitije razumijevanje u nastavku rada iznesenih podataka i pokazatelja važno je ipak istaknuti određena metodološka pojašnjenja.

Na temelju raspoloživih podataka dobno-spolna struktura seoskog, gradskog i ukupnog stanovništva Hrvatske dana je za sve analizirane godine, s tim da za 1953. godinu dobno-spolna struktura nije bila dostupna na razini naselja, nego najniže do razine tadašnjih srezova i općina, tako da određeni broj tzv. gradskih općina obuhvaća više naselja pa za središnje gradsko naselje nije mogla biti izdvojena dobno-spolna struktura stanovništva. Drugim riječima, dobno-spolna struktura gradskog stanovništva za 1953. godinu utvrđena je i analizirana za nešto veći, a seoskog sta-

novništva za nešto manji broj stanovnika nego što su gradska i seoska naselja imala stanovnika prema popisu 1953.

Osnovni popisni kriterij za utvrđivanje broja stanovnika u seoskim i gradskim naseljima u ovoj studiji je kriterij prisutnog ili *de facto* stanovništva (popisi 1971.–1991. godine). Međutim, za potonje popisne godine ne raspoložemo podacima o dobno-spolnoj strukturi prisutnog stanovništva ili stanovništva u zemlji na razini naselja, tako da smo za te godine dobno-spolni sastav dali na razini ukupnog stalnog ili *de iure* stanovništva.

Posve točna raščlamba međupopisnog kretanja (promjene) udjela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu Republike Hrvatske nije moguća, što je posljedica metodološke neusporedivosti podataka i pokazatelja o poljoprivrednom stanovništvu iz pojedinih popisa. Naime, između pojedinih popisa stanovništva postoje znakovite razlike u popisnoj definiciji poljoprivrednog stanovništva, kao i u popisnom obuhvatu kategorije poljoprivrednog stanovništva. Primjerice, u popisima stanovništva 1953., 1961. i 1971. godine poljoprivredno su stanovništvo činile aktivne osobe u djelatnostima poljoprivreda, ribarstvo i vodoprivreda (bez obzira na zanimanje) i od njih uzdržavane osobe. Drugim riječima, u tim su popisima stanovništva u kategoriju poljoprivrednog stanovništva bile uključene i one osobe koje obavljaju nepoljoprivredna zanimanja, ali su zaposlena u onim gospodarskim poduzećima koja pripadaju poljoprivredi kao djelatnosti. Istodobno, u kategoriju poljoprivrednog stanovništva nisu bile uključene osobe s poljoprivrednim zanimanjem, ukoliko su ga obavljale u nepoljoprivrednim djelatnostima.² Popisi stanovništva 1981. i 1991. godine, u pogledu popisnog obuhvata i definicije poljoprivrednog stanovništva donose bitne novine. Naime, u tim je popisima poljoprivrednim stanovništvom smatrano aktivno stanovništvo čije se zanimanje prema standardnoj klasifikaciji zanimanja nalazilo u vrsti poljoprivrednici ili ribari i radnici u lovstvu, kao i svo stanovništvo koje oni uzdržavaju. Osim potonjeg, u popisima 1971., 1981. i 1991. godine popisano je samo poljoprivredno stanovništvo u zemlji, bez radnika i članova njihovih obitelji koji su u trenutku popisa boravili (na radu) u inozemstvu.³ Međutim, unatoč navedenim metodološkim problemima ipak je usporedbom popisnih podataka o poljoprivrednom stanovništvu između 1953. i 1991. godine moguće dobiti približnu sliku jednog od aspekata promjena u ekonomskoj strukturi seoskog stanovništva u Republici Hrvatskoj.

Pri raščlambi promjene udjela aktivnog stanovništva prema sektorima djelatnosti nismo mogli obuhvatiti cjelokupno razdoblje u kojemu analiziramo demografska obi-

lježja, trendove, procese i strukture u seoskim naseljima u Republici Hrvatskoj. Zbog metodoloških ograničenja izostavljena je analiza popisa 1953. i 1981. godine. U popisu stanovništva 1953. godine popisna definicija aktivnog stanovništva dana je u bitno širem smislu riječi, negoli je to bio slučaj u narednim popisima stanovništva. Naime, u ovome su popisu aktivnim stanovništvom, uz uobičajene kategorije aktivnog stanovništva koji iz određenih razloga ne obavljaju zanimanje, smatrane i osobe s osobnim prihodima, poput umirovljenika, a koje su svrstane u kategoriju ostalih djelatnosti.⁴ S obzirom da nije bilo moguće iz ukupnog aktivnog stanovništva prema zanimanju i po naseljima izdvojiti umirovljenike, ekonomska struktura ukupnog, gradskog i seoskog stanovništva prema sektorima djelatnosti za 1953. godinu nije predočena i analizirana. Struktura aktivnog stanovništva prema području djelatnosti (zanimanju) iz popisa 1981. godine obrađena je i objavljena najniže do razine (bivših) općina, tako da manjkaju podaci na razini naselja. Stoga za 1981. godinu nisu mogli biti izračunati podaci o udjelu stanovništva prema sektorima djelatnosti za gradska i seoska naselja.

Pri raščlambi obrazovne strukture ukupnog, gradskog i seoskog stanovništva Hrvatske bili smo suočeni s najvećim metodološkim poteškoćama. Naime, podaci o obrazovnoj strukturi stanovništva iz popisa 1981. i 1991. godine nisu usporedivi s rezultatima popisa 1953., 1961. i 1971. godine. Razlog tome leži u činjenici da je u popisima 1953.–1971. godine promatrana obrazovna struktura za stanovništvo starije od 10, a u popisima 1981. i 1991. godine za stanovništvo starije od 15 godina života.⁵ To je bio najvažniji razlog što smo u ovome prilogu obrazovnu strukturu ukupnog, gradskog i seoskog stanovništva Hrvatske analizirali samo temeljem rezultata popisa 1991. godine.

BIOLOŠKA STRUKTURA STANOVNIŠTVA

Među strukturama stanovništva demografski je najvažnija biološka struktura, koja je ne samo odrednica nego i iznimno važan čimbenik ukupne demografske dinamike, što znači i prirodnog i brojčanog kretanja stanovništva na nekom prostoru. Biološka se struktura stanovništva prema drugim odrednicama i čimbenicima demografskog razvoja nalazi u izravnom uzročno-posljedičnom odnosu. Svi poremećaji u demografskom razvoju svojega će nepovoljnog odraza imati i na biološku strukturu stanovništva i *vice versa*. Osim toga, biološka struktura stanovništva odraz je dosadašnjih trendova u demografskom razvoju, ali i svojevrsni pokazatelj njegova budućega kretanja. Poznavanje biološke strukture stanovništva neophodan je preduvjet za

ocjenu dosegnute razine demografskog razvoja, ali i za predviđanje budućih procesa i odnosa, napose unutar kompleksa demoreprodukcijских procesa.

Dvije su temeljne sastavnice biološke strukture stanovništva – struktura stanovništva po spolu i struktura stanovništva po dobi.⁶

Struktura stanovništva po spolu pokazuje brojčani odnos muškog i ženskog stanovništva. Iskazuje se koeficijentom maskuliniteta (broj muških na sto ili tisuću ženskih stanovnika) ili koeficijentom feminiteta (broj ženskih na sto tisuću muških stanovnika). U demografskim se raščlambama ravnopravno rabe oba koeficijenta, te se na temelju njihovih vrijednosti mogu donositi valjani sudovi o značajkama spolne strukture analizirane populacije. Neujednačenost spolne strukture, što može biti posljedica odgovarajućih unutarnjih ili vanjskih poremećaja demografskog razvoja, nepovoljno utječe na mnoge odrednice i čimbenike razvoja stanovništva, primjerice, na sklapanje brakova (nupcijalitet), na fertilitet i natalitet, te u konačnici nepovoljno utječe i na ukupnu prirodnu dinamiku stanovništva.⁷ Premda se u prosjeku 5–6% više rađa muške od ženske djece, u nekim je slučajevima u ukupnoj populaciji muško stanovništvo brojnije od ženskog, dok u nekim slučajevima žena ima više od muškaraca. Veći broj žena od muškaraca u ukupnom stanovništvu pojava je u onim društvenim sredinama, u kojima su zbog dinamičnog gospodarskog razvoja muškarci više pogođeni, odnosno, u onim sredinama u kojima su muškarci zbog niza razloga, primjerice ratova, više izloženi stradanjima. Prevlast muškog u odnosu na žensko stanovništvo karakteristično je za manje razvijene sredine. Raščlambu spolne strukture stanovništva u ovom smo prilogu temeljili na analizi kretanja općeg koeficijenta feminiteta (za ukupno stanovništvo) te specifičnih koeficijenata feminiteta prema velikim dobnim skupinama.

Druga sastavnica biološkog sastava je dobna struktura stanovništva. Ona je temeljna demografska struktura, jer pokazuje potencijalnu vitalnost i biodinamiku stanovništva nekog prostora. Dobna struktura otkriva temeljne tendencije dosadašnjeg demografskog razvoja, ali i upućuje na buduća kretanja, procese i odnose u razvoju populacije. U osnovi dobnom strukturom stanovništva se očituje mladost, zrelost ili starost određene populacije. Pri povlačenju granica koje određuju je li neku populaciju prema dobnom sastavu karakterizira mladost, zrelost ili starost mogu se primijeniti različite podjele. U ovome smo prilogu mladim stanovništvom smatrali veliku dobnu skupinu 0–19, zrelim stanovništvom dobnu skupinu 20–59, a starim sta-

novništvom dobnu skupinu 60 godina i više. Prema dobnj strukturi tri su osnovna tipa stanovništva: (1) mlado, u kojem skupina stanovništva 0–19 godina čini više od 35% ukupnog stanovništva; (2) staro, u kojem skupina stanovništva starija od 60 godina čini više od 12% ukupnog stanovništva; (3) zrelo, u kojem kategorije mladog i starog stanovništva nisu izrazitije zastupljene. Složenija tipizacija dobnog sastava stanovništva, koju smo primijenili u ovoj prilogu, uključuje 7 tipova dobne strukture.

Uz tipizaciju dobnog sastava raščlambu dobne strukture ukupnog, gradskog i seoskog stanovništva u Hrvatskoj izvršili smo i analizom promjena udjela velikih dobnih skupina u ukupnom stanovništvu, kretanja indeksa starosti te koeficijenta dobne ovisnosti stanovništva.

Dobna struktura stanovništva

Tablica 1.
Velike dobne skupine (u %), koeficijent feminiteta i indeks starosti gradskog i seoskog stanovništva u Republici Hrvatskoj 1953. godine po regijama

Temeljni čimbenici intenziteta i trenda razvoja dobne strukture stanovništva su natalitet, mortalitet, migracije te vanjski utjecaji, među kojima se svojom važnošću osobito ističu ratovi.

HRVATSKE REGIJE	TIP NASELJA*	VELIKE DOBNE SKUPINE			Kf	Is
		0–19	20–59	60 i više		
Istočna Hrvatska	gradska	36,1	55,3	8,6	113,7	0,24
	seoska	37,2	52,6	10,2	112,2	0,27
	svega	36,9	53,3	9,8	112,6	0,26
Gorska Hrvatska	gradska	38,4	53,6	8,0	112,9	0,21
	seoska	42,1	48,1	9,8	113,8	0,23
	svega	41,7	48,7	9,6	113,7	0,23
Sjeverno Hrvatsko primorje	gradska	33,9	55,4	10,7	105,3	0,31
	seoska	37,9	49,7	14,0	108,4	0,37
	svega	35,9	52,5	12,4	106,9	0,34
Južno Hrvatsko primorje	gradska	38,0	52,2	10,0	108,8	0,26
	seoska	43,3	45,7	11,0	111,6	0,25
	svega	41,4	48,0	10,6	110,6	0,26
Središnja Hrvatska	gradska	31,5	59,5	8,9	114,2	0,28
	seoska	36,0	53,4	10,4	111,4	0,29
	svega	34,7	55,1	10,0	112,2	0,29
Republika Hrvatska	gradska	34,1	56,6	9,4	111,6	0,27
	seoska	38,0	51,4	10,7	111,5	0,28
	svega	36,8	52,9	10,3	111,5	0,28

Kf – koeficijent feminiteta; Is – indeks starosti

Razlika do 100% se odnosi na nepoznatu starost.

* Podaci o dobnj-spolnoj strukturi stanovništva Hrvatske za 1953. godinu nisu dostupni na razini naselja, nego samo na razini srezova i općina.

Izvor: *Popis stanovništva 1953., Starost, pismenost i narodnost, Podaci za opštine prema upravnoj podjeli u 1953. godini*, Knjiga XI., SZS, Beograd, 1960.

Tablica 2.

Velike dobne skupine (u %), koeficijent feminiteta i indeks starosti gradskog i seoskog stanovništva u Republici Hrvatskoj 1961. godine po regijama

HRVATSKE REGIJE	TIP NASELJA	VELIKE DOBNE SKUPINE			Kf	Is
		0-19	20-59	60 i više		
Istočna Hrvatska	gradska	35,5	54,9	9,5	112,4	0,27
	seoska	36,3	52,4	11,3	109,4	0,31
	svega	36,1	53,1	10,8	110,2	0,30
Gorska Hrvatska	gradska	35,3	55,7	9,0	109,9	0,25
	seoska	36,4	51,0	12,6	109,4	0,35
	svega	36,3	51,5	12,2	109,4	0,34
Sjeverno Hrvatsko primorje	gradska	32,3	57,6	9,3	103,7	0,29
	seoska	32,1	52,0	16,3	106,7	0,51
	svega	32,2	54,9	12,7	105,2	0,40
Južno Hrvatsko primorje	gradska	33,5	56,4	10,0	102,3	0,30
	seoska	40,4	46,8	12,7	110,1	0,32
	svega	38,4	49,5	11,9	107,8	0,31
Središnja Hrvatska	gradska	30,0	59,3	10,5	113,1	0,35
	seoska	33,2	54,3	12,5	109,4	0,38
	svega	32,1	55,9	11,8	110,6	0,37
Republika Hrvatska	gradska	32,0	57,8	10,0	109,6	0,31
	seoska	35,3	52,1	12,5	109,4	0,36
	svega	34,3	53,9	11,8	109,4	0,34

Kf - koeficijent feminiteta; Is - indeks starosti
Razlika do 100% se odnosi na nepoznatu starost.

Dobna struktura ukupnog, gradskog i seoskog stanovništva Hrvatske po hrvatskim regijama između 1953. i 1991. godine dana je u tablicama 1 do 5. Već na prvi pogled jasno se uočava najvažnija činjenica vezana uz razvoj dobne slike stanovništva Hrvatske, kako na razini gradskog i seoskog tako i na razini hrvatskih regija, odnosno ukupnog stanovništva Hrvatske, premda postoje stanovite razlike između pojedinih prostornih i analitičkih okvira. Radi se o procesu demografskog starenja, tj. pogoršanja dobnog sastava stanovništva, koji se u statističkom smislu najzornije očituje kroz smanjenje broja i naročito udjela mladog, a porast broja i naročito udjela starog u ukupnom stanovništvu. Još sredinom 80-ih godina prošloga stoljeća argumentirano se tvrdilo da stanovništvo Hrvatske, u odnosu na svoju opću društveno-gospodarsku razvijenost, prebrzo stari, a da će zbog negativnih implikacija toga procesa buduća razdoblja biti obilježena još nepovoljnijom dinamikom razvoja dobne slike naseljenosti.⁸

Tablica 3.

Velike dobne skupine (u %), koeficijent feminiteta i indeks starosti gradskog i seoskog stanovništva u Republici Hrvatskoj 1971. godine po regijama

HRVATSKE REGIJE	TIP NASELJA	VELIKE DOBNE SKUPINE			Kf	Is
		0-19	20-59	60 i više		
Istočna Hrvatska	gradska	33,2	55,2	11,1	111,2	0,33
	seoska	35,4	49,6	14,7	106,6	0,41
	svega	34,6	51,6	13,4	108,2	0,39
Gorska Hrvatska	gradska	33,5	54,6	11,2	108,3	0,33
	seoska	35,2	50,8	18,9	104,1	0,54
	svega	34,8	51,7	17,3	105,0	0,50
Sjeverno Hrvatsko primorje	gradska	29,4	58,4	11,3	103,1	0,39
	seoska	28,5	49,3	21,8	105,0	0,77
	svega	29,0	54,7	15,6	103,9	0,54
Južno Hrvatsko primorje	gradska	33,0	55,6	10,8	105,5	0,33
	seoska	36,6	46,5	16,9	104,6	0,46
	svega	35,2	50,1	14,5	105,0	0,41
Središnja Hrvatska	gradska	27,2	59,5	12,5	110,4	0,46
	seoska	30,3	51,2	17,2	106,3	0,57
	svega	29,0	54,6	15,3	108,0	0,53
Republika Hrvatska	gradska	29,7	57,8	11,8	108,5	0,40
	seoska	32,7	49,8	17,0	105,8	0,52
	svega	31,5	53,1	14,9	106,9	0,47

Kf - koeficijent feminiteta; Is - indeks starosti

Razlika do 100% se odnosi na nepoznatu starost.

Izvor: *Popis stanovništva i stanova 1971., Stanovništvo, Pol i starost - I deo, Rezultati po naseljima i opštinama*, SZS, Beograd, 1973.

Prezentirani podaci nam otkrivaju da je između 1961. i 1991. godine⁹ udio mladih (0-19 godina starosti) u ukupnom stanovništvu Hrvatske smanjen s 34,3% na 26,2%, u stanovništvu gradskih naselja smanjen s 32% na 26,8%, a u stanovništvu seoskih naselja s 35,3% na 25,4%. Istodobno, udio starih (60 godina i više) u ukupnom stanovništvu porastao je s 11,8% na 17,5%, u stanovništvu gradskih naselja s 10% na 14,9%, a u stanovništvu seoskih naselja s 12,5% na 20,6%. Ovakav razvoj dobne slike naseljenosti izravna je posljedica nekoliko destabilizacijskih čimbenika demografskog razvoja, među koje, napose, valja ubrojiti razmjerno velike izravne i neizravne demografske gubitke povezane s Prvim i Drugim svjetskim ratom, zatim brojnu i selektivnu emigraciju te nepovoljne tendencije u biodinamici, koja je ponajviše obilježena trendom kontinuiranog pada nataliteta i blagog porasta mortaliteta.

Tablica 4.

Velike dobne skupine (u %), koeficijent feminiteta i indeks starosti gradskog i seoskog stanovništva u Republici Hrvatskoj 1981. godine po regijama

HRVATSKE REGIJE	TIP NASELJA	VELIKE DOBNE SKUPINE			Kf	Is
		0-19	20-59	60 i više		
Istočna Hrvatska	gradska	30,2	57,9	10,9	109,4	0,36
	seoska	30,3	53,6	15,4	104,5	0,51
	svega	30,3	55,6	13,4	106,7	0,44
Gorska Hrvatska	gradska	28,2	59,2	12,3	107,3	0,43
	seoska	25,2	53,4	20,6	102,5	0,82
	svega	25,9	54,8	18,6	103,6	0,72
Sjeverno Hrvatsko primorje	gradska	27,2	60,3	11,5	104,6	0,42
	seoska	25,5	52,6	21,2	104,3	0,83
	svega	26,6	57,6	15,0	104,5	0,56
Južno Hrvatsko primorje	gradska	31,6	57,1	10,6	105,9	0,34
	seoska	30,5	50,1	18,8	101,8	0,61
	svega	31,1	53,8	14,5	103,9	0,47
Središnja Hrvatska	gradska	26,9	59,6	12,5	111,9	0,46
	seoska	26,8	54,6	17,9	105,1	0,67
	svega	26,8	57,0	15,3	108,4	0,57
Republika Hrvatska	gradska	28,5	58,9	11,7	109,2	0,41
	seoska	28,0	53,4	18,0	104,2	0,64
	svega	28,2	56,1	14,8	106,6	0,53

Kf - koeficijent feminiteta; Is - indeks starosti

Razlika do 100% se odnosi na nepoznatu starost.

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981., Stanovništvo po općinama i zajednicama općina, Tablozami po naseljima, RZSSRH, Zagreb, 1982.

Negativan utjecaj svjetskih ratnih sukoba (a tako i Domovinskog rata) na dobnu strukturu stanovništva očituje se kroz izravne demografske gubitke vojnog osoblja, napose vojnoobvezatnog stanovništva (uglavnom 20-40 godina starosti), kroz izravne demografske gubitke civilnog stanovništva (velikim dijelom riječ je o djeci, starcima i ženskom stanovništvu), kroz migracijske gubitke (iseljeništvo, prognaništvo, izbjeglištvo), te kroz gubitke nataliteta koji se zbivaju zbog pada nupcijaliteta (broja sklopljenih brakova), "depresivnog nataliteta",¹⁰ razdvojenosti obitelji, poremećene opće društvene situacije, napose sigurnosne, psiholoških poremećaja i slično.

Negativan utjecaj migracija ostvaruje se ponajprije zbog njihove naglašene selektivnosti po dobi. Naime, svjetska, pa i hrvatska iskustva kazuju da u "redovitim" unutar-njim i vanjskim migracijskim kretanjima uglavnom sudjeluje najvitalniji dio radnosposobnog stanovništva dobnih skupina između 20 i 40 godina starosti.

Potonji čimbenici izravno utječu na stvaranje krnjih naraštaja u dobnoj strukturi, dok se niskim natalitetom

sužava dobna osnovica populacije, čime se ograničava priljev mladih naraštaja u vitalnu (fertilnu) i radno sposobnu dob.

Izloženi nas podaci upozoravaju na opću činjenicu da u cjelini uzevši stanovništvo seoskih naselja u Republici Hrvatskoj ima bitno nepovoljniji odnos između velikih dobnih skupina, napose između mladog i starog stanovništva u odnosu na stanovništvo gradskih naselja te Hrvatske u cijelosti. Zapravo, polarizacija demografskog razvoja između gradskih i seoskih naselja/područja u Republici Hrvatskoj već je više od tri desetljeća najuočljivija upravo u različitosti biološke strukture stanovništva.¹¹ Dok je stanovništvo seoskih naselja u Hrvatskoj s obzirom na dobnu strukturu blizu kritičnog stanja ostarjelosti, a kako ćemo kasnije vidjeti pojedine hrvatske regije u dubokoj su starosti, dotle se stanovništvo gradskih naselja pomlađuje.

Neprekinuto odlijevanje ukupnog stanovništva iz seoskih naselja (ruralni egzodus), uz kontinuirano slabljenje demoreprodukcijских procesa, izravno je utjecalo na stvaranje teško otklonjivih gubitaka u pojedinim dobnim skupinama, naročito dobnim skupinama mladog stanovništva. Drugim riječima, ostarjelost dobne slike seoskog stanovništva u odnosu na gradsko i ukupno stanovništvo Hrvatske posljedica je selektivne emigracije sa sela, niskog nataliteta seoskog stanovništva te procesa demografskog starenja. Upravo je različitost dinamike dobnospolnog sastava stanovništva jedna od temeljnih diferencijalnih strukturnih značajnosti između gradskog i seoskog stanovništva u Hrvatskoj.¹² Premda je još 1961. godine udio mladih u seoskim naseljima (35,3%) bio veći od udjela mladih u gradskim naseljima (32%) Hrvatske, u najnovijem je razdoblju u osnovi gradsko stanovništvo znatno mlađe od seoskog, što ponajviše ima zahvaliti selektivnoj migraciji selo – grad. Popisom 1991. godine ustanovljen je u seoskim naseljima udio mladog stanovništva od 25,4%, a u gradskim naseljima od 26,8%. Još znakovitija je promjena udjela starog stanovništva. Dok je u gradskim naseljima 1991. godine stanovništvo starije od 60 godina zadržano na manje od 15% udjela u ukupnom stanovništvu, u seoskim je naseljima udio starog stanovništva premašio petinu ukupne populacije (20,6%). Više je nego očito da je demografsko starenje u seoskim naseljima odmaklo dalje nego u gradskim naseljima, s dalekosežnim implikacijama, ponajprije po prirodnu, ali i ukupnu dinamiku stanovništva. Poremećena dobna struktura seoskog stanovništva u Republici Hrvatskoj nepovoljno će utjecati na stopu ukupnog demografskog rasta, na razinu opće stope fertiliteta, opće stope mortaliteta, opće stope migracije te na razinu stope nupcijaliteta (bračnosti).

Tablica 5.

Velike dobne skupine (u %), koeficijent feminiteta i indeks starosti gradskog i seoskog stanovništva u Republici Hrvatskoj 1991. godine po regijama

HRVATSKE REGIJE	TIP NASELJA	VELIKE DOBNE SKUPINE			Kf	Is
		0-19	20-59	60 i više		
Istočna Hrvatska	gradska	27,8	56,2	14,3	108,7	0,51
	seoska	27,1	52,9	18,8	103,5	0,69
	svega	27,5	54,6	16,4	106,2	0,60
Gorska Hrvatska	gradska	25,9	56,9	15,9	105,2	0,61
	seoska	20,9	52,2	25,0	100,8	1,19
	svega	22,4	53,5	22,4	102,1	1,00
Sjeverno Hrvatsko primorje	gradska	25,6	57,8	15,4	105,4	0,60
	seoska	25,1	53,2	20,4	104,0	0,81
	svega	25,4	56,3	17,1	105,0	0,67
Južno Hrvatsko primorje	gradska	29,0	56,2	13,3	104,9	0,46
	seoska	26,4	50,3	20,5	100,7	0,77
	svega	27,9	53,7	16,4	103,1	0,59
Središnja Hrvatska	gradska	25,8	57,2	15,6	111,1	0,60
	seoska	24,8	52,8	21,0	105,2	0,85
	svega	25,4	55,2	18,1	108,4	0,71
Republika Hrvatska	gradska	26,8	56,9	14,9	108,5	0,56
	seoska	25,4	52,4	20,6	103,7	0,81
	svega	26,2	54,9	17,5	106,3	0,67

Kf - koeficijent feminiteta; Is - indeks starosti

Razlika do 100% se odnosi na nepoznatu starost.

Izvor: *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima*, Dokumentacija 882, DZSRH, Zagreb, 1992.

Kada je u pitanju biološka struktura stanovništva hrvatskoga sela, ona je neprijeporno posljedica, ali i znakovit čimbenik nepovoljnih demoreprodukcijских procesa seoskog stanovništva. Nizak natalitet, uz selektivnu emigraciju, uzrokovao je kontinuirano smanjivanje udjela mladog u ukupnom stanovništvu seoskih naselja u Republici Hrvatskoj. Tako se udio mladih u seoskom stanovništvu smanjivao od 38% 1953., na 35,3% 1961., 32,7% 1971., 28% 1981. i konačno, na 25,4% 1991. godine. Valja istaknuti da se u promatranom razdoblju nije smanjivao samo udio mladih, nego i apsolutan broj mladog stanovništva na hrvatskom selu. I to ne samo da je riječ o smanjenju apsolutnog broja mladih, on je između 1961. i 1991. godine gotovo prepolovljen (pad sa 1.007.824 na 545.825 stanovnika, što predstavlja smanjenje od 45,8%). Za usporedbu, u istome je razdoblju apsolutni broj mladih u gradskim naseljima Hrvatske porastao s 417.215 na 706.644.

Tablica 6.

Velike dobne skupine (u %) i indeks starosti seoskog stanovništva u Republici Hrvatskoj 1953.–1991. godine po regijama

HRVATSKE REGIJE	GODINE	VELIKE DOBNE SKUPINE			INDEKS STAROSTI
		0–19	20–59	60 i više	
Istočna Hrvatska	1953.	37,2	52,6	10,2	0,27
	1961.	36,3	52,4	11,3	0,31
	1971.	35,4	49,6	14,7	0,41
	1981.	30,3	53,6	15,4	0,51
	1991.	27,1	52,9	18,8	0,69
Gorska Hrvatska	1953.	42,1	48,1	9,8	0,23
	1961.	36,4	51,0	12,6	0,35
	1971.	35,2	50,8	18,9	0,54
	1981.	25,2	53,4	20,6	0,82
	1991.	20,9	52,2	25,0	1,19
Sjeverno Hrvatsko primorje	1953.	37,9	49,7	14,0	0,37
	1961.	32,1	52,0	16,3	0,51
	1971.	28,5	49,3	21,8	0,77
	1981.	25,5	52,6	21,2	0,83
	1991.	25,1	53,2	20,4	0,81
Južno Hrvatsko primorje	1953.	43,3	45,7	11,0	0,25
	1961.	40,4	48,8	12,7	0,32
	1971.	36,6	46,5	16,9	0,46
	1981.	30,5	50,1	18,8	0,61
	1991.	26,4	50,3	20,5	0,77
Središnja Hrvatska	1953.	36,0	53,4	10,4	0,29
	1961.	33,2	54,3	12,5	0,38
	1971.	30,3	51,2	17,2	0,57
	1981.	26,8	54,6	17,9	0,67
	1991.	24,8	52,8	21,0	0,85
Republika Hrvatska	1953.	38,0	51,4	10,7	0,28
	1961.	35,3	52,1	12,5	0,36
	1971.	32,7	49,8	17,0	0,52
	1981.	28,0	53,4	18,0	0,64
	1991.	25,4	52,4	20,6	0,81

Razlika do 100% se odnosi na nepoznatu starost.

Jedan od najpouzdanijih analitičkih pokazatelja dobne strukture stanovništva, a time i procesa demografskog starenja u Republici Hrvatskoj jest indeks starosti, izražen kroz promjenu odnosa između starog i mladog stanovništva. U demografskoj je teoriji poznato da ukoliko indeks starosti premašuje vrijednost 0,40 (ili 40) govorimo o staroj populaciji. Drugim riječima, ako na 100 mladih dolazi više od 40 starih radi se o starom stanovništvu. Kako se vidi iz predloženih podataka ukupno stanovništvo Hrvatske već je 1971. godine (0,47) premašilo graničnu vrijednost koja omeđuje mladu od stare populacije. Popisom stanovništva 1991. godine utvrđen je indeks starosti ukupnog stanovništva Hrvatske od 0,67.

Dakle, u Republici Hrvatskoj na 100 stanovnika do 19 godina starosti u prosjeku dolazi 67 stanovnika starijih od 60 godina. Ukupno je od 1953. do 1991. godine indeks starosti ukupnog stanovništva Hrvatske povećan s 0,28 na 0,67.

Tablica 7.
Kretanje indeksa starosti stanovništva u gradskim i seoskim naseljima u Republici Hrvatskoj 1953.–1991. godine po regijama

HRVATSKE REGIJE	TIP NASELJA	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Istočna Hrvatska	gradska	0,24	0,27	0,33	0,36	0,51
	seoska	0,27	0,31	0,41	0,51	0,69
	svega	0,26	0,30	0,39	0,44	0,60
Gorska Hrvatska	gradska	0,21	0,25	0,33	0,43	0,61
	seoska	0,23	0,35	0,54	0,82	1,19
	svega	0,23	0,34	0,50	0,72	1,00
Sjeverno Hrvatsko primorje	gradska	0,31	0,29	0,39	0,42	0,6
	seoska	0,37	0,51	0,77	0,83	0,81
	svega	0,34	0,40	0,54	0,56	0,67
Južno Hrvatsko primorje	gradska	0,26	0,30	0,33	0,34	0,46
	seoska	0,25	0,32	0,46	0,61	0,77
	svega	0,26	0,31	0,41	0,47	0,59
Središnja Hrvatska	gradska	0,28	0,35	0,46	0,46	0,6
	seoska	0,29	0,38	0,57	0,67	0,85
	svega	0,29	0,37	0,53	0,57	0,71
Republika Hrvatska	gradska	0,27	0,31	0,40	0,41	0,56
	seoska	0,28	0,36	0,52	0,64	0,81
	svega	0,28	0,34	0,47	0,53	0,67

Upravo se na temelju promjene vrijednosti indeksa starosti uočava dosegnuti stupanj demografskog starenja u seoskim naseljima u Republici Hrvatskoj (tablice 6 i 7), odnosno, uočava se sve nepremostljiviji jaz u dobnoj slici naseljenosti između gradskih i seoskih naselja u zemlji. Naime, dok je još 1961. godine indeks starosti ukupnog gradskog (0,31) i seoskog stanovništva (0,36) bio gotovo jednak, već 1971. godina donosi bitne pomake u diferenciranosti dobne slike između stanovništva gradskih (Is 0,40) i seoskih naselja (Is 0,52) u Hrvatskoj. Prema rezultatima popisa 1991. godine indeks starosti u gradskim naseljima je iznosio 0,56, a u seoskim naseljima čak 0,81. Upravo 1960-ih godina jačaju migracije selo – grad, kojima se sa sela odljeva veliki dio mlade, radno i vitalno najsposobnije populacije, koja svojom brojnošću, ali i reprodukcijom vitalnošću pomlađuje gradsko stanovništvo, bolje reći, usporava njegovo demografsko starenje. Naime, prema indeksu starosti stanovništva gradskih naselja se 1971. nalazi na granici između mlade i stare populacije (Is 0,40), a 1981. godine prelazi u staru populaciju (Is 0,41). Istodobno, selo ostaje bez najvitalnijeg dijela stanovništva, ubrzo prestaje biti biodinami-

čkim izvorištem ukupnog stanovništva Hrvatske, te dolazi na prag demografskog sloma.

Raspon indeksa starosti stanovništva seoskih naselja po hrvatskim regijama (tablica 7), kao i prema analiziranim međupopisnim razdobljima, vrlo je signifikantan, što je nesumnjiva posljedica diferenciranosti ukupne demografske dinamike, napose prirodnog i migracijskog kretanja stanovništva, što je, pak, odraz različite dinamike društveno-gospodarskog, pa i povijesno-političkog razvoja. Promatrajući razvoj dobne strukture stanovništva seoskih naselja Hrvatske prema kretanju indeksa starosti neprijeporno se uočava trend sve nepovoljnijeg odnosa između mladog i starog kontingenta ukupne populacije. Sve hrvatske regije od 1953. do 1991. godine bilježe porast indeksa starosti seoskog stanovništva. Između 1961. i 1991. godine porast indeksa starosti seoskog stanovništva najsnažniji je bio u Gorskoj Hrvatskoj, tako da je ova regija, prema popisu 1991. godine, postala jedina hrvatska regija u kojoj je na selu stanovništvo starije od 60 godina brojnije od stanovništva mlađeg od 19 godina (Is 1,19). To je izrazito nepovoljan odnos u dobnoj slici koji plodi i plodit će u budućnosti brojnim poremetnjama u prirodnoj te ukupnoj populacijskoj dinamici. Iza Gorske Hrvatske po porastu indeksa starosti slijede: južno Hrvatsko primorje, Središnja Hrvatska i Istočna Hrvatska, dok najmanji porast indeksa starosti bilježi seosko stanovništvo sjevernog Hrvatskog primorja (tablica 7). Seoska naselja u svim hrvatskim regijama, osim sjevernog Hrvatskog primorja, do 1971. godine, prema indeksu starosti, imaju mladu populaciju. Jedino sjeverno Hrvatsko primorje već 1961. godine ima indeks starosti veći od 0,40 (0,51).

Premda seosko stanovništvo Istočne Hrvatske u promatranom razdoblju nema najniži porast indeksa starosti, ono u odnosu na druge hrvatske regije još uvijek ima najpovoljniji odnos između mladog i starog stanovništva. Prema popisu 1991. godine indeks starosti seoskog stanovništva Istočne Hrvatske je iznosio 0,69 (Gorska Hrvatska 1,19; sjeverno Hrvatsko primorje 0,81; južno Hrvatsko primorje 0,77; Središnja Hrvatska 0,85). Činjenica da je i indeks starosti gradskog stanovništva u Istočnoj Hrvatskoj 1991. godine (0,51) bio među najnižim u Hrvatskoj (Gorska Hrvatska 0,61; sjeverno Hrvatsko primorje 0,60; južno Hrvatsko primorje 0,46; Središnja Hrvatska 0,60) nedvojbeno pokazuje pozitivan utjecaj brojnih useljavanja u istočnohrvatski prostor, bez obzira radi li se o agrarnoj kolonizaciji u drugoj polovici 1940-ih godina ili o gospodarskim imigracijama osobito snažnim 1950-ih i 1960-ih godina, od kojih su mnoge svoje odredište imale u prigrad-

skim seoskim naseljima regije uz veća naselja snažnije koncentracije industrijskih i drugih djelatnosti. Upravo raspon indeksa starosti između seoskih naselja Gorske (1,19) i Istočne Hrvatske (0,69) neprijeporno potvrđuje odlučujući utjecaj selektivnih emigracijskih (Gorska Hrvatska) i imigracijskih (Istočna Hrvatska) kretanja na razvoj dobne strukture seoskog stanovništva. Dok je u Istočnu Hrvatsku pretežito useljavalo stanovništvo najpovoljnije radne i vitalne dobi, Gorsku su Hrvatsku upravo napuštali potonji kontingenti. Naprijed rečeno dijelom ilustrira i podatak da je između 1961. i 1991. godine ukupna depopulacija seoskih naselja u Gorskoj Hrvatskoj iznosila 46,5%, a u Istočnoj Hrvatskoj bitno manje – 29,1%.

Tablica 8.

Koeficijenti dobne ovisnosti seoskog stanovništva u Republici Hrvatskoj 1961. i 1991. godine po regijama

HRVATSKE REGIJE	GODINE	KOEFICIJENT UKUPNE DOBNE OVISNOSTI	KOEFICIJENT DOBNE OVISNOSTI MLADIH	KOEFICIJENT DOBNE OVISNOSTI STARIH
Istočna Hrvatska	1961.	90,9	69,3	21,6
	1991.	86,8	51,2	35,5
Gorska Hrvatska	1961.	96,1	71,4	24,7
	1991.	88,1	40,2	47,9
Sjeverno Hrvatsko primorje	1961.	93,0	61,7	31,3
	1991.	85,7	47,3	38,5
Južno Hrvatsko primorje	1961.	113,5	86,3	27,2
	1991.	93,1	52,5	40,6
Središnja Hrvatska	1961.	84,0	61,1	22,9
	1991.	86,8	47,0	39,8
Republika Hrvatska	1961.	91,8	67,8	24,1
	1991.	87,9	48,5	39,4

Osim indeksa starosti, također jedan od značajnijih analitičkih pokazatelja dobne strukture stanovništva i dosegnete razine procesa demografskog starenja je i koeficijent dobne ovisnosti stanovništva. Ovaj koeficijent pokazuje opterećenost stanovništva u zreloj (radnoj) dobi mladim, odnosno starim naraštajima. Razlikujemo ukupni koeficijent dobne ovisnosti te koeficijente dobne ovisnosti mladih i starih. Ovi su koeficijenti iznimno valjan orijentir u ocjeni u kojoj je mjeri radno aktivno stanovništvo opterećeno radno neaktivnim kontingentima stanovništva.

Koeficijent ukupne dobne ovisnosti seoskog stanovništva u svim je hrvatskim regijama, osim u Središnjoj Hrvatskoj, od 1961. godine naovamo u padu. U promatranom se razdoblju smanjio i koeficijent ukupne dobne ovisnosti za ukupno seosko stanovništvo, i to s 91,8 (1961.) na 87,9 (1991.). Međutim, mnogo su važnije promjene ko-

Tablica 9.

Tip dobnog sastava seoskog stanovništva u Republici Hrvatskoj 1953.–1991. po regijama

HRVATSKE REGIJE	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Istočna Hrvatska	kasna mladost	kasna mladost	kasna mladost	kasna mladost	starost
Gorska Hrvatska	mladost	kasna mladost	kasna mladost	starost	duboka starost
Sjeverno Hrvatsko primorje	kasna mladost	kasna mladost	starost	starost	starost
Južno Hrvatsko primorje	kasna mladost	kasna mladost	kasna mladost	kasna mladost	starost
Središnja Hrvatska	kasna mladost	kasna mladost	kasna mladost	starost	duboka starost
Seoska naselja ukupno	kasna mladost	kasna mladost	kasna mladost	starost	starost
Republika Hrvatska ukupno	kasna mladost	kasna mladost	kasna mladost	na pragu starosti	starost

eficijenta dobne ovisnosti mladog i starog stanovništva. Aproksimativan pokazatelj opterećenosti radno aktivnog stanovništva mladim naraštajima u seoskim je naseljima u Hrvatskoj između 1961. i 1991. godine smanjen s 67,8 na 48,5, dok je opterećenost starim naraštajima povećana s 24,1 na 39,4. Raspon smanjenja koeficijenta dobne ovisnosti mladih po hrvatskim regijama se kreće od 23,1% u Središnjoj Hrvatskoj do 43,7% u Gorskoj Hrvatskoj, dok se porast koeficijenta dobne ovisnosti starih kreće od 23% u Sjevernom Hrvatskom primorju do 93,9% u Gorskoj Hrvatskoj.

Dosegnuti stupanj demografskog starenja te odgovarajuće razlike u dobnom sastavu stanovništva seoskih naselja između pojedinih hrvatskih regija zorno pokazuje i tipizacija dobnog sastava stanovništva. Naime, tipizacijom dobnog sastava, koja se temelji na različitim odnosima zastupljenosti triju glavnih ili velikih dobnih skupina, nastoji se vrednovati dobnu sliku ukupne populacije. U demografskoj literaturi postoji više tipizacija dobnog sastava, koje barataju s manjim ili većim brojem tipova dobnog sastava, koji ovise o broju kombinacija udjela dobnih skupina mladog, zrelog i starog stanovništva.¹³ Jedna od tipizacija dobnog sastava koja se u posljednje vrijeme najviše rabi u vrednovanju dosegnutog stupnja razvoja dobne slike naseljenosti Hrvatske jest tipizacija S. Šterca iz 1986. godine, kojom je doradio nešto raniju (1976.) tipizaciju M. Friganovića. Šterc izdvaja sedam tipova dobnog sastava stanovništva: (1) **izrazita mladost** ($\geq 35\%$ mladog i $\leq 8\%$ starog); (2) **mladost** ($\geq 30\%$ mladog i $\leq 10\%$ starog); (3) **kasna mladost** ($> 30\%$ mladog i $> 10\%$ starog); (4) **na pragu starosti**

(<30% mladog i <15% starog); (5) **starost** (<30% mladog i >15% starog); (6) **duboka starost** ($\leq 25\%$ mladog i $\geq 20\%$ starog); (7) **izrazito duboka starost** ($\leq 20\%$ mladog i $\geq 25\%$ starog).¹⁴

Prema popisima stanovništva 1953. i 1961. (tablica 9), ukupno i seosko stanovništvo Hrvatske imalo je kasnu mladost (tip 3) kao tip dobnog sastava stanovništva, što znači da je udio mladih bio veći od 30%, a udio starih premašio je 10% ukupnog stanovništva. Prema popisu 1991., zbog demografskog starenja, stanovništvo Hrvatske u cijelosti, kao i ukupno seosko stanovništvo u Hrvatskoj karakterizira starost (tip 5) kao tip dobnog sastava stanovništva (manje od 30% mladog i više od 15% starog u ukupnom stanovništvu). Starost kao tip dobnog sastava imaju seoska naselja Istočne Hrvatske te sjevernog i južnog Hrvatskog primorja, dok su seoska naselja Gorske i Središnje Hrvatske još dalje odmakla u procesu demografskog starenja, jer je u njima zabilježena duboka starost (tip 6) kao tip dobne strukture stanovništva, s manje od 25% mladog, a više od 20% starog u ukupnom stanovništvu. Najnepovoljniju dobnu sliku naseljenosti imaju seoska naselja u Gorskoj Hrvatskoj, jer je u njima 1991. godine – kako je već rečeno – broj starih premašio broj mladih stanovnika. Neprijeporno je da su pad nataliteta i mortaliteta, uz ruralni egzodus (selektivna emigracija) najvažniji čimbenici uznapredovalog procesa demografskog starenja i vrlo visokog stupnja ukupne ostarjelosti seoskog stanovništva u Republici Hrvatskoj.

Spolna struktura stanovništva

Spolna struktura stanovništva rezultanta je dugoročnog djelovanja nekoliko unutarnjih i vanjskih čimbenika razvoja stanovništva, među kojima se svojim dalekosežnim učincima po demografski razvoj ističu: natalitet (strukture živorođenih prema spolu), mortalitet (strukture umrlih prema spolu), migracije (selektivnost po spolu) te vanjski čimbenici kao što su: ratovi, bolesti i prirodne katastrofe.

Spolna struktura ukupnog stanovništva Hrvatske između 1953. i 1991. godine pokazuje trend ujednačavanja. Posljedica je to opće poznate činjenice da odmakom od Drugoga svjetskog rata dolazi do svojevrsnog uravnoteženja općih koeficijenata feminiteta i maskuliniteta. Naime, premda je žensko stanovništvo brojnije od muškog, primjetno je smanjivanje raspona između broja i udjela žena i muškaraca u ukupnom stanovništvu. Tako je opći koeficijent feminiteta (broj žena na sto ili tisuću muškaraca) iznosio 1953. 111,5, 1961. 109,4, 1971. 106,9, 1981. 106,6 i

Tablica 10.

Specifični koeficijent feminiteta
 prema velikim dobnim
 skupinama u seoskim naseljima
 u Republici Hrvatskoj 1971. i
 1991. godine po regijama

1991. godine 106,3. Izrazita prevlast ženskog nad muškim stanovništvom 1953. godine posljedica je, kako diferencijalnog mortaliteta muškog stanovništva tijekom Drugoga svjetskog rata, tako dijelom i selektivne emigracije u kojoj su više sudjelovali muškarci. Uravnoteženje spolne strukture u kasnijim međupopisnim razdobljima posljedica je, pak, ponajviše diferencijalnog nataliteta muškog stanovništva, jer je poznato da se u prosjeku rađa 5–6% više muške od ženske djece.

HRVATSKE REGIJE	1971.			1991.		
	0–19	20–59	60 i više	0–19	20–59	60 i više
Istočna Hrvatska	90,5	111,1	137,1	96,4	92,1	164,7
Gorska Hrvatska	112,2	89,3	139,1	93,7	85,6	147,9
Sjeverno Hrvatsko primorje	97,2	98,4	134,8	94,2	95,1	146,4
Južno Hrvatsko primorje	93,6	107,1	131,3	94,1	86,5	154,2
Središnja Hrvatska	92,9	105,3	135,1	95,1	93,7	159,2
Republika Hrvatska	93,7	105,4	134,9	95,1	91,7	157,5

Nas, dakako, ponajviše zanima kretanje spolne strukture u seoskim naseljima u Republici Hrvatskoj. Već se na prvi pogled uočavaju određene specifičnosti, koje su umnogome rezultanta poremećene spolne slike stanovništva, napose promotrimo li specifični feminitet prema velikim dobnim skupinama.

U osnovi, stanovništvo seoskih naselja u Hrvatskoj, u kojemu, također, prevladava žensko stanovništvo, ima u odnosu na stanovništvo gradskih naselja ujednačeniju spolnu strukturu, no kada se analiziraju specifični koeficijenti feminiteta prema velikim dobnim skupinama (tablica 10) onda se jasno razabiru poremećaji u spolnoj slici naseljenosti u seoskim naseljima. Dakako, i u seoskim naseljima se odvija daljnje uravnoteženje spolne strukture stanovništva. Opći koeficijent feminiteta je 1961. godine iznosio 109,4, 1971. 105,8, 1981. 104,2, a 1991. godine 103,7. U razdoblju 1961.–1991. godine koeficijent feminiteta seoskog stanovništva je smanjen za 5,2%, uz istodobno smanjenje koeficijenta feminiteta gradskog stanovništva za samo 1%, što je ponajprije posljedica selektivne migracije selo – grad, u kojoj od 1960-ih godina naovamo prevladava žensko stanovništvo. Upravo je to činjenica koja objašnjava negativne promjene u spolnoj strukturi seoskog stanovništva. Da bismo ilustrirali i dokazali navedeno usporedili smo specifični feminitet seoskog stanovništva prema velikim dobnim skupinama po hrvatskim regijama između 1971. i 1991. godine.

Što nam pokazuju predočeni pokazatelji? Prije svega neprijepornu činjenicu da je unatoč tome što ukupno seosko stanovništvo u Hrvatskoj pokazuje trend ujednačavanja spolne strukture, spolna slika pojedinih velikih dobnih skupina izrazito neujednačena, pa čak i toliko poremećena da se u najnovijem razdoblju naprosto nameće kao jedan od ograničavajućih čimbenika stabilnog i prirodnog demografskog razvoja seoskih naselja. Razmjerno nizak specifični koeficijent feminiteta za mlado stanovništvo do 19 godina starosti (1971. 93,7 i 1991. 95,0) donekle je i samorazumljiv, pa i opravdan zbog višeg nataliteta muškog stanovništva. Međutim, bitno veći broj i viši udio ženskog u odnosu na muško stanovništvo u dobnim skupinama iznad 60 godina starosti te promjena u odnosu muškog i ženskog stanovništva u zrelim dobnim skupinama (20–59 godina) upućuju nas na dublje uzroke i složenije, odnosno teže posljedice poremećaja u spolnoj slici naseljenosti seoskog stanovništva u Republici Hrvatskoj. Drugim riječima, spolnu strukturu – uvjetno rečeno – mlađeg stanovništva karakterizira višak muškaraca, dok u starijim dobnim skupinama izrazitu prevlast ima žensko stanovništvo.

Naime, nakon početnog razdoblja industrijalizacije, napose razvoja teške industrije, tijekom kojega je jačala emigracija muškog stanovništva sa sela, od 1970-ih godina, uspooredno s razvojem lakih industrijskih (npr. tekstilna industrija) i drugih, osobito uslužnih (tercijarnih) djelatnosti (napose turizma i ugostiteljstva) koje više zapošljavaju žensko stanovništvo, na važnosti dobivaju diferencijalne migracije u kojima prevladavaju žene. Zbog toga je promijenjen odnos muškog i ženskog stanovništva u zrelim dobnim skupinama. Dok je u seoskim naseljima koeficijent feminiteta 1971. iznosio 105,4, godine 1991. se isti koeficijent smanjuje na 91,7. Sada je u seoskim naseljima Hrvatske, u radno i vitalno najsposobnijim dobnim skupinama, osjetno primjetan manjak ženskog stanovništva. Posljedica toga su osjetni poremećaji u nupcijalitetu, što u konačnici rezultira novim poremetnjama u prirodnoj dinamici seoskog stanovništva, ionako opterećenoj brojnim poteškoćama. Izrazita prevlast žena nad muškarcima na hrvatskom selu u kontingentu starog stanovništva (koeficijent feminiteta 1971. 134,9, a 1991. čak 157,5) posljedica je diferencijalnog mortaliteta ili većeg stradanja muškaraca tijekom Drugoga svjetskog rata, ali i selektivne emigracije između dva rata i neposredno nakon njih, u kojoj je znatnije sudjelovalo muško stanovništvo. Upravo se promjena odnosa muškog i ženskog stanovništva u zrelim i starim dobnim skupinama nameće kao vrijedan dokaz promjene spolne strukture iseljeničkog kontingenta iz seoskih naselja u Republici Hrvatskoj.

EKONOMSKA STRUKTURA STANOVNIŠTVA

Opće je poznato da između društveno-gospodarskog razvoja i demografskih kretanja na određenom prostoru postoji odgovarajuća uzročno-posljedična prožetost i uvjetovanost. Međuovisnost demografskih i društveno-gospodarskih gibanja možda se najbolje opaža na značajkama ekonomske strukture stanovništva, kao razmjerno pouzdanog pokazatelja razvijenosti stanovitog prostora.¹⁵ Analizirat ćemo i prikazati promjene u odnosu poljoprivredno - nepoljoprivredno stanovništvo te promjene u strukturi seoskog stanovništva prema sektorima djelatnosti.

Ekonomska struktura stanovništva prema (sektorima) djelatnosti jest više nego reprezentativan pokazatelj razine društveno-gospodarskog razvoja. Postoji više podjela aktivnog i ukupnog stanovništva prema djelatnosti. U gospodarskom smislu najrelevantnija je podjela na poljoprivredu i nepoljoprivredne djelatnosti, a svojim se značenjem također ističe i podjela djelatnosti na primarni, sekundarni i tercijarni sektor.¹⁶

Poljoprivredno stanovništvo

Jedan od temeljnih pokazatelja ekonomske strukture stanovništva jest njegova podjela na poljoprivredno i nepoljoprivredno stanovništvo. U promjeni odnosa poljoprivredno-nepoljoprivredno stanovništvo zrcali se dinamika društveno-gospodarskog razvoja nekoga prostora. Stoga je za ocjenu nekih aspekata i odrednica ekonomske strukture seoskog stanovništva u Republici Hrvatskoj neophodno razmotriti uzroke i posljedice promjene udjela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu Hrvatske u razdoblju 1953.-1991. godine, i to između gradskih i seoskih naselja, te između pojedinih hrvatskih regija.

Na promjene u ekonomskoj strukturi stanovništva u Republici Hrvatskoj, napose unutar kontingenta seoskog stanovništva, te osobito u odnosu poljoprivredno - nepoljoprivredno stanovništva, ponajviše su i najsnažnije utjecali procesi industrijalizacije. Proces industrijalizacije, shvaćeni ponajprije kao širenje industrije u izvangradski prostor te uzročno-posljedični utjecaj industrije na transformaciju toga prostora, potaknuli su i bitno osnažili preobrazbu agrarno-ruralnog prostora. Industrijalizacija je, s jedne strane, izazvala promjene u poljoprivrednoj proizvodnji kao gospodarskoj djelatnosti, dok je, s druge strane, pospješila promjene u ekonomskoj slici, dinamici i prostornom razmještanju stanovništva, a koje u pojmovnom smislu možemo najbolje definirati procesima deagrarizaci-

je (napuštanja poljoprivrede kao djelatnosti) i procesima deruralizacije (napuštanja sela kao mjesta življenja).

Temeljni fenomen u ekonomskoj slici stanovništva ruralnih područja, koji se zbog promjena u poljoprivredi, napose uslijed pojave tržišno orijentiranog gospodarstva, javlja pri njihovoj transformaciji jest proces deagrarizacije. Deagrarizacija označava prijelaz od poljoprivrednih k nepoljoprivrednim zanimanjima, što se u demostatističkom smislu najjasnije zrcali, između ostalog, kroz smanjenje broja i udjela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu, odnosno kroz smanjenje udjela radno aktivnog stanovništva u poljoprivredi, odnosno primarnim djelatnostima. Intenzitet napuštanja poljoprivrede kao djelatnosti, iskazan u promjeni (smanjenju) broja i udjela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu, jedan je od najizravnijih pokazatelja razine razvijenosti nekoga prostora.¹⁷ "Različitim etapama gospodarskog i društvenog razvoja odgovaraju različiti oblici ekonomske strukture stanovništva. U uvjetima nerazvijene društvene podjele rada i visokog udjela prirodne u ukupnoj proizvodnji, u strukturi stanovništva dominira poljoprivredno i seosko stanovništvo. Gospodarski razvoj čiji je integralni dio diverzifikacija društvene podjele rada, dovodi do smanjivanja udjela poljoprivrednog i seoskog stanovništva. Prema tome, proizvodna struktura u kojoj prevladavaju nepoljoprivredne djelatnosti pokazatelj je razvijenijeg oblika ekonomske strukture stanovništva."¹⁸ Uz potonje, vrlo jasnim negativnim demografskim posljedicama procesa deagrarizacije valja smatrati i procese deruralizacije (ruralni egzodus) te demografskog starenja seoskog stanovništva, a koji, pak, plode daljnjim poremetnjama ukupne i prirodne dinamike populacije na selu, s negativnim implikacijama po ekonomsku aktivnost stanovništva i ukupne razvojne perspektive ruralnih područja.

Proces deagrarizacije je ponajprije odraz/pokazatelj odgovarajućeg industrijskog razvoja, odnosno naprednije društvene podjele rada. Jačanje industrije je, između ostalog, za posljedicu imalo veću potražnju za radnom snagom. Istodobno je u agrarnu proizvodnju uveden niz inovacija, zahvaljujući kojima je iz poljoprivrednih djelatnosti oslobođen dio radne snage, koja je svojim najvećim dijelom usmjerena prema nepoljoprivrednim, najvećma industrijskim zanimanjima i djelatnostima.

Vodeći, dakako, računa o prethodno navedenim metodološkim problemima raščlambe kretanja (promjene) udjela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu u Republici Hrvatskoj, ipak možemo ustanoviti dinamiku i trend

Tablica 11.
Kretanje udjela ukupnog
poljoprivrednog stanovništva
gradskih i seoskih naselja po
hrvatskim regijama
1953.–1991. godine

HRVATSKE REGIJE	TIP NASELJA	1953.	1961.	1971.	1981.*	1991.*
Istočna Hrvatska	gradska	12,2	9,7	7,7	3,7	2,8
	seoska	76,9	67,0	56,8	36,6	25,0
	svoga	62,3	50,9	39,2	20,5	13,2
Gorska Hrvatska	gradska	8,6	7,8	6,8	2,0	1,3
	seoska	62,5	47,7	39,0	24,6	11,5
	svoga	59,4	43,4	32,0	18,1	8,5
Sjeverno Hrvatsko primorje	gradska	3,8	3,0	1,5	0,7	1,0
	seoska	46,1	35,8	20,6	10,6	4,8
	svoga	28,7	19,1	9,3	3,8	2,3
Južno Hrvatsko promorje	gradska	8,4	6,2	3,3	1,2	1,2
	seoska	68,5	56,9	42,2	14,9	7,4
	svoga	55,4	42,2	26,8	7,5	3,7
Središnja Hrvatska	gradska	7,3	4,8	3,2	1,4	1,1
	seoska	77,8	66,2	59,7	42,1	23,2
	svoga	59,3	46,6	36,4	20,0	11,3
Republika Hrvatska	gradska	7,8	5,6	3,8	1,7	1,4
	seoska	72,6	61,4	52,1	32,7	18,7
	svoga	56,4	43,9	32,3	16,0	9,1

* Radi se o udjelu poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu u zemlji.

Udjeli poljoprivrednog stanovništva izračunati prema izvorima podataka:

Popis stanovništva 1953., Delatnost i poljoprivredno stanovništvo, Knjiga V., SZS, Beograd, 1960.

Popis stanovništva 1961., Poljoprivredno stanovništvo, Rezultati za naselja, Knjiga XV., SZS, Beograd, 1966.

Popis stanovništva i stanova 1971., Stanovništvo, Poljoprivredno stanovništvo, Rezultati po naseljima i opštinama, Knjiga XI., SZS, Beograd, 1973.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981., Tablogrami po naseljima, RZSSRH, Zagreb 1982.

Popis stanovništva 1991., Poljoprivredno stanovništvo prema aktivnosti i spolu po naselju, Dokumentacija 886, DZSRH, Zagreb, 1994.

te promjene. Naime, između 1953. i 1991. godine udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu u Hrvatskoj smanjen je s 56,4% na 9,1%. Dio toga pada posljedica je promjena u popisnoj definiciji i obuhvatu poljoprivrednog stanovništva, no najveći dio toga pada ipak je posljedica promjena u društveno-gospodarskom razvoju Hrvatske. Potonji trend nije iznenađujući, jer je smanjenje poljoprivrednog stanovništva, kao i udjela stanovništva u poljoprivrednim djelatnostima opći razvojni proces, usmjeren prije svega razvoju tzv. tercijarnih društava.¹⁹

Već se na prvi pogled, analizirajući prezentirane podatke (tablica 11), jasno uočava temeljna činjenica vezana uz dinamiku poljoprivrednog stanovništva u Hrvatskoj u drugoj polovici XX. stoljeća. Naime, više je nego razvidno da u suvremenom razdoblju društveno-gospodarskog raz-

voja u Hrvatskoj njezino ukupno poljoprivredno stanovništvo, a napose poljoprivredno stanovništvo u seoskim područjima, više nije dominantan društveno-gospodarski sloj. Napuštanje poljoprivrede kao djelatnosti većinom je motivirano materijalnim, tj. ekonomskim razlozima, pa se kroz opseg deagrarizacije mogu jasno uočiti mjesto i položaj poljoprivrede u društvu i gospodarskom sustavu.

Premda su zadržala razmjerno visok udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu (18,7%) trend smanjivanja udjela poljoprivrednog stanovništva više je nego očit i u seoskim naseljima u Republici Hrvatskoj. Između 1953. i 1991. godine taj je udio smanjen s 72,6% na 18,7%. U tom je smislu osobito ilustrativno smanjenje udjela poljoprivrednog stanovništva u razdoblju 1971.–1981. godine te u razdoblju 1981.–1991. Između 1971. i 1991. godine udjel poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu u seoskim naseljima u Republici Hrvatskoj smanjio se sa 52,1% na 18,7%.²⁰

Unatoč smanjenju, iznadprosječni udio poljoprivrednog stanovništva zadržala su seoska naselja u Istočnoj Hrvatskoj (25%) i Središnjoj Hrvatskoj (23,2%). Manje od 10% poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu zabilježila su 1991. godine seoska naselja sjevernog (4,8%) i južnog Hrvatskog primorja (7,4%), dok su seoska naselja Gorske Hrvatske iste godine imala 11,5% poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu.

Tablica 12.
 Kretanje udjela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu seoskih naselja i seoskog stanovništva u ukupnom stanovništvu u Republici Hrvatskoj po regijama 1953.–1991. godine

HRVATSKE REGIJE	STANOVNIŠTVO	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	Stopa 1991./1953.	Stopa 1991./1981.
Istočna Hrvatska	poljoprivredno seosko	76,9	67,1	56,8	36,6	25,1	32,5	68,3
		77,5	70,9	64,5	52,8	48,7	62,8	92,2
Gorska Hrvatska	poljoprivredno seosko	62,5	47,7	39,1	24,6	11,5	18,4	46,7
		94,3	89,3	78,3	73,6	70,1	74,2	95,1
Sjeverno Hrvatsko primorje	poljoprivredno seosko	46,1	35,8	20,6	10,6	4,8	10,4	45,3
		60,8	50,2	41,8	34,5	33,2	54,6	96,2
Južno Hrvatsko primorje	poljoprivredno seosko	68,5	56,9	42,2	14,9	7,4	10,8	49,7
		76,7	71,6	60,3	44,3	40,3	52,5	91,1
Središnja Hrvatska	poljoprivredno seosko	77,8	66,2	59,7	42,1	23,2	29,8	55,1
		73,8	68,2	58,6	50,1	45,9	62,2	91,8
Republika Hrvatska	poljoprivredno seosko	72,6	61,4	52,1	32,7	18,7	25,8	57,2
		74,9	68,6	59,2	48,6	44,6	59,5	91,8

Udio poljoprivrednog stanovništva (tablica 12) se u cjelokupnom promatranom razdoblju (1953.–1991.) najbrže smanjivao u seoskim naseljima sjevernog Hrvatskog primorja. U toj je hrvatskoj regiji stopa deagrarizacije, iz-

ražena kroz prosječno godišnje smanjenje udjela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu, između 1953. i 1991. godine, iznosila 2,4%. U seoskim naseljima južnog Hrvatskog primorja stopa deagrarijacije je iznosila 2,3%, u seoskim naseljima Gorske Hrvatske 2,1%, dok je u seoskim naseljima Istočne i Središnje Hrvatske stopa deagrarijacije bila najmanja – 1,8%. Posljednje dvije hrvatske regije su bile jedine sa ispodprosječnom stopom deagrarijacije u odnosu na državni prosjek (1,9%). Posljednja dva desetljeća (1971.–1991.) u promatranom razdoblju, međutim, bilježe određene promjene. Između 1971. i 1991. godine najveću stopu deagrarijacije ima južno Hrvatsko primorje (4,1%). Za njim slijede: sjeverno Hrvatsko primorje (3,8%), Gorska (3,5%) i Središnja Hrvatska (3,1%), dok su najnižu stopu deagrarijacije zabilježila seoska naselja Istočne Hrvatske (2,8%). U odnosu na ukupnu stopu deagrarijacije seoskih naselja u Republici Hrvatskoj (3,2%) ispodprosječno godišnje smanjenje udjela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu imaju opet samo Središnja i Istočna Hrvatska.

S obzirom da su u metodološkom smislu, na razini gradskih i seoskih naselja, potpuno usporedivi tek podaci iz popisa 1981. i 1991. godine, valja nam posebno naglasiti pokazatelje stope deagrarijacije i između ta dva popisa stanovništva. U ovom je međupopisnom razdoblju prosječno godišnje smanjenje udjela poljoprivrednog stanovništva u seoskim naseljima sjevernog Hrvatskog primorja iznosilo, najviše, 5,5%, Gorske Hrvatske 5,3%, južnog Hrvatskog primorja 5%, Središnje Hrvatske 4,5% i Istočne Hrvatske, najmanje, 3,2%.

Jedna od posljedica procesa deagrarijacije, tj. pada broja i udjela poljoprivrednog stanovništva jest i proces deruralizacije, tj. ukupne depopulacije ili demografskog pražnjenja seoskih naselja. Između 1953. i 1991. godine broj stanovnika u seoskim naseljima u Republici Hrvatskoj je smanjen s 2.946.135 na 2.007.038 stanovnika ili za trećinu (31,9%). Posljedica je to selektivne migracije selo-grad, koja je osnažena procesima urbano orijentirane industrijalizacije i deagrarijacije poljoprivrednog stanovništva. Naime, između 1953. i 1991. godine broj poljoprivrednog stanovništva u seoskim naseljima u Hrvatskoj smanjen je s 2.133.329 na 374.948 osoba ili za čak 82,4%. U posljednjih dvadeset godina (1971.–1991.) promatranog razdoblja pad ukupnog seoskog stanovništva je iznosio 23,4% (s 2.621.617 na 2.007.038 stanovnika), dok je smanjenje broja poljoprivrednog stanovništva iznosilo 72,5% (s 1.362.575 na 374.948 osoba). Opća je ocjena da je proces deagrarijacije seoskih naselja bitno dinamičniji, snažniji i brži od deruralizacije. Potvrdu potonjeg nalazimo, između

ostalog, i u pokazateljima predočenim u tablici 12. Naime, iz tablice je vidljivo da je između 1953. i 1991. godine udio seoskog u ukupnom stanovništvu Hrvatske smanjen sa 74,9% na 44,6%, dok je udjel poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu seoskih naselja smanjen sa 72,6% na 18,7%. Više je nego upitno može li se decentralizacijom industrije u ruralni prostor i njegovom tercijarizacijom, uz nastavak procesa deagrarizacije, u narednom razdoblju zaustaviti ukupna depopulacija ruralnih područja u Republici Hrvatskoj. Brojni drugi demografski čimbenici, poput negativne prirodne dinamike i ostarjele dobne strukture stanovništva, neprijeporno predskazuju još nepovoljniji demografski razvoj hrvatskoga sela.

Iz navedenih je podataka više nego razvidno da su procesima deagrarizacije bila više izložena seoska naselja u onim hrvatskim regijama u kojima su procesi industrijalizacije i tercijarizacije društveno-gospodarskog razvoja uzeli više maha. Seoska naselja u Središnjoj i napose Istočnoj Hrvatskoj, unatoč također snažnoj deagrarizaciji, još su uvijek zadržala značajna agrarno-ruralna obilježja, barem kada su u pitanju udio poljoprivrednog i seoskog stanovništva. Sukladno snažnijoj koncentraciji seoskog stanovništva i ukupno je poljoprivredno stanovništvo, kao i poljoprivredno stanovništvo seoskih naselja najviše koncentrirano u ovim dvjema hrvatskim regijama. Prema podacima iz popisa 1991. godine u Središnjoj i Istočnoj Hrvatskoj je živjelo 69,6% seoskog stanovništva Republike Hrvatske. U tim je regijama, istodobno, živjelo 86,8% ukupnog poljoprivrednog stanovništva, odnosno čak 88,1% seoskog poljoprivrednog stanovništva Hrvatske. Iste je godine u Gorskoj Hrvatskoj živjelo 4,6% seoskog te svega 2,7% ukupnog, odnosno, 2,9% seoskog poljoprivrednog stanovništva Hrvatske. U primorskim hrvatskim regijama 1991. godine je živjelo, doduše, 25,8% seoskog stanovništva Hrvatske, ali tek 10,5% ukupnog i 9% seoskog poljoprivrednog stanovništva Republike Hrvatske.

Stanovništvo prema sektorima djelatnosti

Dosegnutu razinu sociogospodarskih promjena u hrvatskome selu, uz već izložene tendencije u kretanju udjela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu, zorno ilustriraju i dokazuju i promjene u sektorima gospodarskih djelatnosti. Ekonomska struktura radno aktivnog stanovništva rezultanta je razmjerno široke ljestvice gospodarskih djelatnosti, koje se radi preglednosti obično svrstavaju u tri ili četiri osnovna sektora: primarni (I), koji obuhvaća – pojednostavljeno rečeno – poljoprivredne djelatnosti (poljopri-

vreda, šumarstvo, ribarstvo, stočarstvo, vodoprivreda), sekundarni (II) koji obuhvaća industrijske djelatnosti (industrija, rudarstvo, proizvodno zanatstvo, graditeljstvo) i tercijarni sektor (III), koji obuhvaća neproizvodne djelatnosti (promet, ugostiteljstvo, trgovina, bankarstvo, prosvjeta, znanost, kultura, obrana, uprava). Neke od djelatnosti iz tercijarnog sektora, poput uprave, obrane, prosvjete, kulture i slično, u pojedinim se raščlambama izdvajaju u četvrti, kvartarni sektor djelatnosti (IV). Promjene u strukturi stanovništva prema sektorima djelatnosti nezaobilazan su sintetički pokazatelj gospodarske dinamike i društvenog razvoja na promatranom prostoru. Uobičajeni razvoj ekonomske strukture stanovništva prema sektorima djelatnosti se kreće od odnosa: I - II - III, preko odnosa II - I - III, odnosa II - III - I, do odnosa III - II - I. Sve četiri faze su u promatranom razdoblju bile prisutne u razvoju ekonomske strukture stanovništva Hrvatske i hrvatskih regija, odnosno gradskih i seoskih naselja u njima, što neprieporno svjedoči o odgovarajućim razlikama u dosegnutom stupnju društveno-gospodarske razvijenosti. U demografskoj je teoriji poznato da mali udio aktivnog stanovništva u primarnim djelatnostima svjedoči o odmaklom stupnju deagrarizacije i urbanizacije, a veliki udio o ekstenzivnosti poljoprivrede. Mali udio sekundarnog sektora dokaz je slabog razvoja industrije, dok veći udio sekundarnog sektora svjedoči o jakoj industrijskoproizvodnoj osnovi društva. Veći udio tercijarnog sektora može biti dokaz razvijene društvene podjele rada, ali i poremećaja u strukturi aktivnog stanovništva, napose ako su oni izazvani nepovoljnim društveno-gospodarskim razvojnim procesima. Pod utjecajem deagrarizacije, industrijalizacije i, napose, urbanizacije, koja ne označava samo snažan demografski rast gradova – ponajčešće na račun ruralnih područja – nego i teritorijalno širenje gradskih naselja, odnosno gradskog načina života, stanovništva u primarnim djelatnostima sve je manje. Upravo smanjenje značenja primarnih djelatnosti, a porast značenja sekundarnih i osobito tercijarno/kvartarnih djelatnosti izravna je posljedica procesa urbanizacije.

Republika Hrvatska je država koja je u tridesetak godina (1961.–1991.), zahvaljujući procesima deagrarizacije, prešla put od zemlje s pretežito agrarnim gospodarskim značajkama, do zemlje u kojoj je tercijarizacija društva i gospodarstva uhvatila duboke korijene. Naime, 1961. godine u primarnom je sektoru djelatnosti (kategorije – poljoprivreda i šumarstvo) zanimanje obavljalo 51,1% aktivnog stanovništva Hrvatske. Istodobno, u sekundarnom je sektoru (kategorije – rudarstvo, industrija, građevinarstvo, zanatstvo) zanimanje obavljalo 24,7%, a u tercijarnom sekto-

Tablica 13.

Struktura aktivnog stanovništva (%) u Republici Hrvatskoj prema sektorima djelatnosti po regijama 1961. godine

HRVATSKE REGIJE	TIP NASELJA	PRIMARNI SEKTOR	SEKUNDARNI SEKTOR	TERCIJARNI SEKTOR
Istočna Hrvatska	gradska	10,6	48,3	34,1
	seoska	75,1	12,5	7,1
	svoga	58,2	21,9	14,1
Gorska Hrvatska	gradska	10,6	41,2	42,8
	seoska	63,3	16,8	13,5
	svoga	57,8	19,3	16,6
Sjeverno Hrvatsko primorje	gradska	3,2	42,2	49,5
	seoska	43,7	30,8	18,7
	svoga	21,9	36,9	35,3
Južno Hrvatsko primorje	gradska	6,1	38,8	49,8
	seoska	64,7	17,2	11,6
	svoga	47,4	23,5	22,8
Središnja Hrvatska	gradska	5,5	46,3	42,5
	seoska	72,9	15,9	7,4
	svoga	53,8	24,5	17,3
Republika Hrvatska	gradska	6,2	44,7	43,4
	seoska	69,8	16,3	8,9
	svoga	51,1	24,7	19,1

Razlika do 100% se odnosi na kategorije "van djelatnosti" i "nepoznato".

Izvor: *Popis stanovništva 1961., Aktivnost i delatnost*, Knjiga XIV., Rezultati za naselja, SZS, Beograd, 1965.

ru (kategorije – saobraćaj, trgovina i ugostiteljstvo, lične usluge, komunalne djelatnosti, državna uprava...) tek 19,1% aktivnog stanovništva u Republici Hrvatskoj (tablica 13). Trend promjene udjela aktivnog stanovništva prema sektorima djelatnosti do 1991. godine (tablice 14 i 15) neprijeporno pokazuje da su u Republici Hrvatskoj od početka 1960-ih godina procesi deagrarizacije, industrijalizacije i tercijarizacije bili dominantni procesi razvoja društva i gospodarstva. Naime, između 1961. i 1991. godine udio aktivnog stanovništva u primarnom sektoru djelatnosti smanjen je na 14,9%, a u tercijarnom sektoru povećan na 42,3%, dok je udio aktivnog stanovništva u sekundarnom sektoru djelatnosti povećan na 39,2%. Dakle, Hrvatska je u tih trideset godina prešla sve četiri faze razvoja ekonomske strukture; od odnosa I – II – III 1961. godine, do odnosa III – II – I 1991. godine.

Kada je u pitanju hrvatsko selo (tablica 16) onda se već na prvi pogled može vidjeti da se ono u gospodarskom smislu sve više odvaja od poljoprivrede, te da važnost nepoljoprivrednih zanimanja postaje sve veća. Drugim riječima, poljoprivredne djelatnosti i zanimanja, donedavno temeljne seoske djelatnosti, imaju sve manje značenje. Ta-

ko je 1961. godine u primarnom sektoru djelatnosti zanimanje obavljalo više od dvije trećine (69,8%) aktivnog stanovništva u seoskim naseljima Republike Hrvatske. Do 1971. godine udio aktivnih u primarnom sektoru smanjen je na 66,3%, a do 1991. godine na znatno manje od trećine (29,7%) aktivnog stanovništva u seoskim naseljima. Istodobno, između 1961. i 1991. godine udio aktivnog stanovništva u sekundarnom sektoru djelatnosti povećan je s 16,3% na 39,2%, a u tercijarnom sektoru djelatnosti s 8,9% na 27,8%. Podaci iz popisa 2001. godine će vjerojatno pokazati da se proces napuštanja poljoprivrednih djelatnosti u seoskim naseljima u Hrvatskoj nastavlja i dalje, što se ponajprije ima zahvaliti zapošljavanju već školovane djece u nepoljoprivrednim djelatnostima, potom nastavka procesa deruralizacije ili odljeva stanovništva sa sela, ali i zbog bioloških razloga, odnosno zbog ostarjele dobne strukture stanovništva, koja je generirala nizak natalitet, a pospješila visok mortalitet seoskog stanovništva.

Tablica 14.
Struktura aktivnog stanovništva (%) u Republici Hrvatskoj prema sektorima djelatnosti po regijama 1971. godine

HRVATSKE REGIJE	TIP NASELJA	PRIMARNI SEKTOR	SEKUNDARNI SEKTOR	TERCIJARNI SEKTOR
Istočna Hrvatska	gradska	9,4	51,1	36,3
	seoska	71,4	17,6	9,4
	svega	50,1	29,1	18,7
Gorska Hrvatska	gradska	14,3	42,1	40,8
	seoska	60,6	21,9	15,7
	svega	50,5	26,3	21,2
Sjeverno Hrvatsko primorje	gradska	2,1	41,9	53,1
	seoska	30,4	35,4	32,1
	svega	12,3	39,6	45,5
Južno Hrvatsko primorje	gradska	3,4	40,7	51,8
	seoska	54,2	23,1	20,1
	svega	32,1	30,8	33,9
Središnja Hrvatska	gradska	4,1	50,5	42,3
	seoska	71,7	18,6	8,8
	svega	46,1	30,7	21,5
Republika Hrvatska	gradska	4,6	47,5	44,5
	seoska	66,3	20,2	12,2
	svega	41,6	31,1	25,1

Razlika do 100% se odnosi na kategorije "izvan djelatnosti" i "nepoznato".

Radi se o aktivnom stanovništvu "u zemlji".

Izvor: *Popis stanovništva i stanova 1971., Stanovništvo, Delatnost, Rezultati po naseljima i opštinama*, Knjiga X., SZS, Beograd, 1974.

Dosegnutu razinu deagrarizacije, industrijalizacije i svojevrsne tercijarizacije hrvatskoga sela zorno pokazuju podaci prema hrvatskim regijama. Iz datih je podataka razvidno da smanjenje udjela primarnog sektora i poljopri-

vrednih djelatnosti nije podjednako u svim hrvatskim regijama, što je, dakako, posljedica naslijeđene agrarno-ruralne društveno-gospodarske i demografske strukture, ali i ukupnih mogućnosti i potencijala gospodarskoga razvoja. Jedino je u seoskim naseljima Istočne i Gorske Hrvatske smanjenje udjela aktivnog stanovništva u primarnom sektoru djelatnosti u razdoblju 1961.–1991. godine bilo manje od 50% (Istočna Hrvatska 47%; Gorska Hrvatska 37,3%). U seoskim naseljima Sjevernog Hrvatskog primorja udio aktivnog stanovništva u primarnom sektoru djelatnosti 1991. godine iznosio je svega 7,5%, uz istodobno 50,1% aktivnog stanovništva u tercijarnom sektoru djelatnosti. Tek nešto veći udio primarnog sektora zabilježilo je južno Hrvatsko primorje (12,9%), uz, također, vrlo visoki udio tercijarnog sektora (44,1%). Sjeverno i južno Hrvatsko primorje su jedine dvije hrvatske regije u kojima je i u seoskim naseljima odmakao proces tercijarizacije, odnosno svojevrsnog prijelaza iz tipičnog agrarno-ruralnog prostora (1961. godina odnos sektora djelatnosti I – II – III) u prostor s naglašenim tercijarnim i sekundarnim djelatnostima i funkcijama (1991. godina odnos sektora djelatnosti III – II – I). Više je nego razvidno da su potonji procesi posljedica društveno-gospodarskoga razvoja temeljenog prvotno

Tablica 15.
 Struktura aktivnog stanovništva (%) u Republici Hrvatskoj prema sektorima djelatnosti po regijama 1991. godine

HRVATSKE REGIJE	TIP NASELJA	PRIMARNI SEKTOR	SEKUNDARNI SEKTOR	TERCIJARNI SEKTOR
Istočna Hrvatska	gradska	9,8	43,3	43,8
	seoska	39,8	36,5	20,4
	svega	23,8	40,2	32,9
Gorska Hrvatska	gradska	6,9	40,2	48,2
	seoska	23,6	38,1	32,8
	svega	18,2	38,7	37,8
Sjeverno Hrvatsko primorje	gradska	1,9	34,6	59,6
	seoska	7,5	36,9	50,1
	svega	3,7	35,3	56,7
Južno Hrvatsko primorje	gradska	2,4	33,2	60,8
	seoska	12,9	37,1	44,1
	svega	6,1	34,5	54,8
Središnja Hrvatska	gradska	2,6	41,7	52,1
	seoska	34,3	41,1	22,4
	svega	17,3	41,4	38,3
Republika Hrvatska	gradska	3,7	39,3	53,4
	seoska	29,7	39,2	27,8
	svega	14,9	39,2	42,3

Razlika do 100% odnosi se na kategoriju “nepoznata djelatnost”.

Riječ je o aktivnom stanovništvu “u zemlji”.

Izvor: *Popis stanovništva 1991., Aktivno stanovništvo u zemlji koje obavlja zanimanje prema području djelatnosti po naseljima*, Dokumentacija 885, DZSRH, Zagreb, 1994.

na industrijskim, a u novije doba i na uslužnim djelatnostima, među koje osobito valja istaknuti turizam, trgovinu i ugostiteljstvo, koji su u najnovijem razdoblju u otočkim i priobalnim seoskim naseljima gotovo posve istisnuli ne samo poljoprivredne, nego i veći dio drugih djelatnosti.

Jedina hrvatska regija u kojoj je, unatoč procesima deagrarizacije i industrijalizacije, primarni sektor djelatnosti zadržao relativnu većinu (39,8%) u odnosu na sekundarni (36,5%) i tercijarni sektor (20,4%) jest Istočna Hrvatska. U toj je hrvatskoj regiji najsporiji bio proces preobrazbe ekonomske strukture od agrarne k agrarno-industrijskoj, jer je i 1991. zadržan tipičan agrarno-ruralni odnos sektora djelatnosti I - II - III. Osim toga, Istočna Hrvatska je jedina hrvatska regija u kojoj je u seoskim naseljima u razdoblju 1961.–1991. porast udjela tercijarnog sektora manji od porasta udjela sekundarnog sektora djelatnosti. U potonjem smislu Istočnoj Hrvatskoj valja donekle pridružiti i Središnju Hrvatsku, u kojoj doduše primarni sektor nema relativnu većinu, ali u kojoj je još uvijek trećina radno aktiv-

Tablica 16.
Struktura aktivnog stanovništva
seoskih naselja u Republici
Hrvatskoj prema sektorima
djelatnosti po regijama
1961.–1991.

HRVATSKE REGIJE	GODINE	PRIMARNI SEKTOR	SEKUNDARNI SEKTOR	TERCIJARNI SEKTOR
Istočna Hrvatska	1961.	75,1	12,5	7,1
	1971.	71,4	17,6	9,4
	1981.*	–	–	–
	1991.	39,8	36,5	20,4
Gorska Hrvatska	1961.	63,3	16,8	13,5
	1971.	60,6	21,9	15,7
	1981.*	–	–	–
	1991.	23,6	38,1	32,8
Sjeverno Hrvatsko primorje	1961.	43,7	30,8	18,7
	1971.	30,4	35,4	32,1
	1981.*	–	–	–
	1991.	7,5	36,9	50,1
Južno Hrvatsko primorje	1961.	64,7	17,2	11,6
	1971.	54,2	23,1	20,1
	1981.*	–	–	–
	1991.	12,9	37,1	44,1
Središnja Hrvatska	1961.	72,9	15,9	7,4
	1971.	71,7	18,6	8,8
	1981.*	–	–	–
	1991.	34,3	41,1	22,4
Republika Hrvatska	1961.	69,8	16,3	8,9
	1971.	66,3	20,2	12,2
	1981.*	–	–	–
	1991.	29,7	39,2	27,8

Razlika do 100% odnosi se na kategorije "izvan djelatnosti" i "nepoznato".

* Struktura aktivnog stanovništva prema području djelatnosti (zanimanju) iz popisa 1981. nije obrađena na razini naselja.

nog stanovništva zaposlena u poljoprivrednim djelatnostima. Seoska su naselja Središnje i Istočne Hrvatske, unatoč industrijalizaciji i urbanizaciji, donekle sačuvala tradicionalni društveno-gospodarski sastav stanovništva, tako da su ove regije i ukupno gledajući ostale ruralnije i agrarnije u odnosu na druge hrvatske regije, odnosno hrvatski prosjek. Seoska naselja u drugim hrvatskim regijama svoj su razvoj usmjerila najvećma mimo poljoprivrede.

U preostale je tri hrvatske regije tercijarizacija društva i gospodarstva nadjačala procese industrijalizacije, što se najzornije vidi u seoskim naseljima sjevernog Hrvatskog primorja, u kojima je od 1961. do 1991. povećanje udjela aktivnog stanovništva u sekundarnom sektoru djelatnosti bilo tek 19,8%, a u tercijarnom sektoru djelatnosti čak 167,9%.

OBRAZOVNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA

I bez detaljnije raščlambe obrazovne strukture stanovništva seoskih naselja u Republici Hrvatskoj, po rezultatima popisa iz 1991. može se zaključiti da je stupanj obrazovanosti seoskog stanovništva, izražen kroz broj nepismenih i školsku spremu, jedan od iznimno valjanih pokazatelja općeg zaostajanja hrvatskoga sela u odnosu na gradska područja/naselja. Naime, stanovništvo hrvatskoga sela u razvojnog smislu karakterizira neadekvatna obrazovna struktura.

Tablica 17.
 Stanovništvo staro 15 i više godina prema školskoj spremi i pismenosti u gradskim i seoskim naseljima 1991. (u %)

ŠKOLSKA SPREMA	TIP NASELJA		UKUPNO RH
	GRADSKA	SEOSKA	
Bez školske spreme	3,0	8,1	5,3
Nezavršeno osnovno obrazovanje	15,0	36,0	24,6
Osnovno obrazovanje	22,0	25,1	23,4
Srednje obrazovanje	44,2	26,0	36,0
Više obrazovanje	5,8	1,9	4,0
Visoko obrazovanje	8,6	1,3	5,3
Nepoznato	1,4	1,6	1,4
Svega	100,0	100,0	100,0
NEPISMENI	1,5	5,3	3,2

Izvor: Popis stanovništva 1991., Stanovništvo prema školskoj spremi, pismenosti i spolu po naseljima, Dokumentacija 884, DZSRH, Zagreb, 1994.

Podaci u tablici 17 neprijeporno ilustriraju prethodnu tvrdnju. Naime, čak 5,3% seoskog stanovništva je nepismeno (u gradskim je naseljima nepismeno tek 1,5% ukupnog

stanovništva). Nezavršeno osnovno obrazovanje ima nešto više od trećine (36%) seoskog stanovništva, a osnovno i srednje obrazovanje po četvrtina ukupne seoske populacije u Republici Hrvatskoj. Međutim, zabrinjavajući je vrlo nizak udio fakultetski obrazovanog stanovništva. Višu ili visoku školsku spremu ima samo 3,2% seoskog stanovništva, dok je u gradskim naseljima udio fakultetski obrazovanih 14,4% ukupnog stanovništva.

Dakako, uzroke gotovo kritične obrazovne strukture seoskog stanovništva ponajprije valja tražiti u naslijeđenom obrazovnom zaostajanju seoskih za gradskim naseljima, ali i u činjenici da se najveći broj mladog seoskog stanovništva školuje u gradovima te se više nikada za stalno ne vraća na selo.

Neadekvatna obrazovna struktura seoskog stanovništva i dalje će biti svojevrsna smetnja društveno-gospodarskom razvitku ruralnih područja Hrvatske, jer ona nepovoljno determinira razvoj ekonomske aktivnosti seoskog stanovništva. Poznato je da je ekonomska aktivnost viša (a time i opća gospodarska razvijenost), što je viša razina obrazovanja (školske spreme).

ZAKLJUČNI OSVRT

Demografski razvoj hrvatskoga sela koji u nekoliko posljednjih desetljeća, zbog suvremenih društveno-gospodarskih procesa (industrijalizacija i urbanizacija), pokazuje sve značajke demografske regresije, pa čak i demografskog sloma, bitno je utjecao i na razvoj najvažnijih struktura stanovništva, napose dobno-spolne i ekonomske strukture.

(1) Dvije su temeljne demostrukturalne značajke seoskog stanovništva u Hrvatskoj. Opća je oznaka strukturalnog demografskog razvitka hrvatskoga sela znatna ostarjelost dobne i izražena neujednačenost spolne strukture, napose prema velikim dobnim skupinama stanovništva. Dobno-spolnu strukturu seoskog stanovništva u Hrvatskoj karakterizira demografsko starenje kao globalni demografski proces depopulacijskih značajki. Smanjuje se udio mladih u hrvatskim selima, a udio starih neprestano raste. Povećanje indeksa starosti seoskog stanovništva od 0,36 1961. do 0,81 1991. neprijeporno pokazuje trend izjednačavanja mladog i starog stanovništva. Značajno je da je u kontingentu seoskog stanovništva u Gorskoj Hrvatskoj udio starog nadmašio udio mladog stanovništva (Is 1,19). Ukupno gledajući, u mladim i zrelim dobnim skupinama seoskog stanovništva izrazita je prevlast muškaraca dok u starim dobnim skupinama prevladavaju žene.

(2) Demografske i ostale, napose gospodarske implikacije pogoršanja dobno-spolne slike seoskog stanovništva su složene, brojne i osobito dalekosežne. Naime, poremećena dobno-spolna struktura negativno utječe na stopu rasta stanovništva, potičući pritom ukupnu depopulaciju ili demografski pad. Utječe i na razinu te intenzitet demoreprodukcijских procesa, a naročito na dinamiku nataliteta. Utječe i na migracijsko kretanje stanovništva. Osim toga, proces demografskog starenja seoskog stanovništva u Hrvatskoj potaknut će i nove poremećaje u dobno-spolnoj slici naseljenosti, a inicirat će i produbljenje pada opće stope ekonomske aktivnosti stanovništva, što inducira nove probleme u društveno-gospodarskom razvoju ruralnih područja Republike Hrvatske. Samo se po sebi razumije da demografsko starenje, uz pad nataliteta, izravno utječe na smanjivanje priljeva mladih naraštaja u radnu dob, što izaziva starenje radno aktivnog stanovništva, pri čemu se smanjuje njegova ekonomska aktivnost, ali i vitalnost. Istodobno, demografskim starenjem povećava se opterećenost radno aktivnog stanovništva staračkim, radno neaktivnim stanovništvom. Prema popisu stanovništva 1991. godine, sto stanovnika seoskih naselja u radno aktivnoj dobi (20–59 godina starosti) mora proizvesti gotovo dvostruko više dobara od svojih potreba, jer o njima ovisi čak 88 stanovnika ovisne dobi, i to 49 u dobi do 19 godina (mlado stanovništvo) i 39 u dobi preko 60 godina starosti (staro stanovništvo).

(3) Suvremeni društveno-gospodarski procesi u Hrvatskoj, napose procesi industrijalizacije i urbanizacije, u značajnoj su mjeri zahvatili i hrvatsko selo, te su deagrarijizacijom i deruralizacijom utjecali na promjene stanovitih demografskih struktura, i bitno odredili demografski razvoj hrvatskoga sela. Udio aktivnog u ukupnom seoskom stanovništvu u primarnom sektoru djelatnosti između 1961. i 1991. smanjen je s 69,8% na 29,7%. Poljoprivreda više nije vodeća gospodarska djelatnost stanovništva seoskih naselja u Republici Hrvatskoj.

(4) S obzirom na to da prijelaz stanovništva iz poljoprivrednih u nepoljoprivredne djelatnosti, a time i prijelaz stanovništva iz seoskih u gradska naselja, najvećma obuhvaća najvitalniji dio radno sposobnog stanovništva, onda promjene ekonomske strukture stanovništva, osim ostalog, ne utječu samo na dinamiku demografskih struktura, nego i na ukupna demografska kretanja i značajke poljoprivrednog, seoskog i ukupnog stanovništva u Republici Hrvatskoj.

BILJEŠKE

- ¹ Wertheimer-Baletić, A. (1999.), *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: MATE, str. 333.
- ² Detaljnije vidjeti u: *Popis stanovništva 1961., Poljoprivredno stanovništvo, Rezultati za naselja*, Knjiga XV., Metodološka objašnjenja, SZS, Beograd, 1966.
- ³ Detaljnije vidjeti u: *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981., Stanovništvo po općinama i zajednicama općina*, Dokumentacija 501, RZSSRH, Zagreb, 1982.
- ⁴ Detaljnije vidjeti metodološka objašnjenja u: *Popis stanovništva 1953., ekonomska obeležja stanovništva, Podaci za opštine prema upravnoj podeli u 1953. godini*, Knjiga XII., SZS, Beograd, 1960.
- ⁵ Detaljnije vidjeti metodološka objašnjenja u: *Popis stanovništva 1991., Stanovništvo prema školskoj spremi, pismenosti i spolu po naseljima*, Dokumentacija 884, DZSRH, Zagreb, 1994.
- ⁶ Biološka struktura shvaćena u širem smislu riječi, uz dobno-spolnu, uključuje i strukture prema plodnosti, bračnom statusu, kao i neke druge.
- ⁷ Friganović, M. (1987.), *Demogeografija: stanovništvo svijeta*. Zagreb: Školska knjiga.
- ⁸ Friganović, M. (1985.), Demografsko-strukturne karakteristike gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske. *Radovi*, god. 20, Zagreb.
- ⁹ Usporedili smo 1961. i 1991. godinu, jer za 1953. godinu nisu dostupni podaci o dobno-spolnoj strukturi na razini naselja.
- ¹⁰ U ratnim je situacijama opće poznata pojava da se ne samo smanjuje broj sklopljenih brakova, nego se zbog opće nesigurnosti i manji broj bračnih zajednica odlučuje na reprodukciju.
- ¹¹ Friganović, M. (1980./81.), Još o nekim osobitostima kretanja stanovništva općinskih i ostalih naselja SR Hrvatske (1948.-1991.). *Radovi*, god. 15-16, Zagreb.
- ¹² Friganović, M. (1988.), Diferencijacija nekih dinamičko-strukturnih demografskih pokazatelja gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske. *Radovi*, god. 23, Zagreb.
- ¹³ Detaljnije vidjeti u: Wertheimer-Baletić, A. (1999.), *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: MATE.
- ¹⁴ Tipizacija dobnog sastava stanovništva S. Šterca preuzeta iz: Klemenčić, M. (1990.), Postupak vrednovanja dobnog sastava stanovništva. *Radovi*, god. 25, Zagreb.
- ¹⁵ Wertheimer-Baletić, A. (1978.), *Ekonomska aktivnost stanovništva: demografski aspekti*. Zagreb: Školska knjiga.
- ¹⁶ Detaljnije vidjeti u: Wertheimer-Baletić, A. (1999.), *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: MATE.
- ¹⁷ Puljiz, V. (1977.), *Eksodus poljoprivrednika*. Zagreb: Centar za sociologiju sela, grada i prostora IDIS-a, Biblioteka Sociologije sela.
- ¹⁸ Wertheimer-Baletić, A. (1999.), *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: MATE, str. 498.
- ¹⁹ Živić, D. (1998.), Neki pokazatelji i posljedice deagrarizacije i deruralizacije u istočnoj Slavoniji. *Sociologija sela*, god. 36, br. 1/4 (139/142), str. 103-125.
- ²⁰ Za usporedbu, između 1953. i 1971. godine udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu seoskih naselja u Republici Hrvatskoj je smanjen sa 72,6% na 52,1%.

LITERATURA

- Friganović, M. (1980./81.), Još o nekim osobitostima kretanja stanovništva općinskih i ostalih naselja SR Hrvatske (1948.-1991.). *Radovi*, god. 15-16, Zagreb.
- Friganović, M. (1985.), Demografsko-strukturne karakteristike gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske. *Radovi*, god. 20, Zagreb.
- Friganović, M. (1987.), *Demogeografija: stanovništvo svijeta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Friganović, M. (1988.), Diferencijacija nekih dinamičko-strukturnih demografskih pokazatelja gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske. *Radovi*, god. 23, Zagreb.
- Klemenčić, M. (1990.), Postupak vrednovanja dobnog sastava stanovništva. *Radovi*, god. 25, Zagreb.
- Puljiz, V. (1977.), *Eksodus poljoprivrednika*. Zagreb: Centar za sociologiju sela, grada i prostora IDIS-a, Biblioteka Sociologije sela.
- Wertheimer-Baletić, A. (1978.), *Ekonomska aktivnost stanovništva: demografski aspekti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Wertheimer-Baletić, A. (1999.), *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: MATE.
- Živić, D. (1998.), Neki pokazatelji i posljedice deagrarijacije i deruralizacije u istočnoj Slavoniji. *Sociologija sela*, god. 36, br. 1/4 (139/142).